

Захист прав дітей в умовах реформування українського сімейного законодавства під час євроінтеграції

Брюховецька М. С.

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правознавства

ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

orcid.org/0000-0003-0153-4613

marina_bryuhovetsk@meta.ua

Ключові слова: *євроінтеграція, сімейне законодавство, захист прав дітей, тимчасове влаштування.*

Важливою умовою інтеграційних процесів стало поступове реформування законодавства практично в усіх сферах суспільних правовідносин. У статті йдеться про низку змін, які були вже внесені та які необхідно внести до сімейного законодавства. Окрім адаптації українського законодавства до європейських стандартів, автор звертає увагу на найуразливішу категорію населення – дітей, оскільки у процесі реформування, тотальних змін, бойових дій саме діти потребують ефективного захисту з боку імперативних норм та адміністративного механізму. Актуальність теми обґрунтовується тим, що в умовах воєнного стану очевидними стали всі недосконалості системи захисту прав дітей, яка має бути ідеальною та дієвою. На основі аналізу статистичних даних автором встановлено, що у першому півріччі 2021 року на 42% зросла кількість усиновлених дітей порівняно з першим півріччям 2020 року. У зв'язку з воєнним станом, що діє в Україні з 24 лютого 2022 року, особливо гостро підіймається питання щодо захисту прав дітей, які були тимчасово влаштовані в умовах евакуації та переселення. Відповідно до даних, зібраних ЮНІСЕФ, за період одного місяця війни в Україні було переміщено 4,3 мільйона дітей. На основі вивчення сімейного законодавства у статті зазначається, що сімейному праву відомі такі поняття, як «опіка», «піклування», «усиновлення», «патронат». Проаналізовано зазначені форми влаштування дітей. Автором визначено, що поняття «тимчасове влаштування» не міститься у сімейному праві. Запропоновано під поняттям «тимчасове влаштування» розуміти тимчасовий захист дітей, які опинились без батьківського нагляду та потребують догляду до вирішення складних життєвих обставин. Аргументовано необхідність ратифікації положень Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення.

Protection of children's rights in the context of reforming Ukrainian family legislation in the course of European integration

Briukhovetska M. S.

Ph.D. in Law,

Associate Professor at the Department of Law

Ukoopspilka University "Poltava University of Economics and Trade"

orcid.org/0000-0003-0153-4613

marina_bryuhovetsk@meta.ua

Key words: *European integration, family legislation, protection of children's rights, temporary placement.*

An important condition for integration processes was the gradual reform of legislation in almost all areas of social relations. The article deals with a number of changes that have already been made and need to be made to family legislation. In addition to the adaptation of Ukrainian legislation to European standards, the author draws attention to the most vulnerable category of the population - children. Since, in the process of reforming, total changes, hostilities, it is children who need effective protection from the side of imperative norms and administrative mechanism. The relevance of the topic is substantiated by the fact that in the conditions of martial law all the imperfections of the system of protection of children's rights, which, in turn, should be ideal and effective, have become obvious. Based on the analysis of statistical data, the author found that in the first half of 2021, the number of adopted children increased by 42% compared to the first half of 2020. Due to the martial law that has been in force in Ukraine since February 24, 2022, the issue of protecting the rights of children who have been temporarily placed in conditions of evacuation and resettlement is particularly acute. According to data collected by UNICEF, 4.3 million children were displaced in Ukraine during one month of war. Based on the study of family legislation, the article notes that family law knows such concepts as "guardianship", "custody", "adoption", and "patronage". These forms of children's placement, such as guardianship and custody, adoption, patronage are analyzed. The author determined that the concept of "temporary placement" is not contained in family law. It is proposed that the concept of "temporary placement" should be understood as temporary protection of children who are without parental supervision and need care until difficult life circumstances are resolved. The necessity of ratification of the provisions of the Hague Convention on Protection of Children and Cooperation in respect of Intercountry Adoption is argued.

Постановка проблеми. Вступ України в Європейський Союз поклав початок низки процесів, які сьогодні мають суттєве значення для широкого кола правовідносин. Пріоритетом євроінтеграції є реформування національного законодавства, високі стандарти та ефективні й дієві державні механізми, які б давали змогу реалізувати кожному громадянину нові можливості та забезпечували непорушність його прав.

Врахування практики Європейського суду з прав людини та його виконання, адаптування норм сімейного права до європейських, імплементація міжнародних стандартів, врахування важливості ратифікації Конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення [1], пріоритет інтересів дитини під час

розгляду сімейних спорів вже є суттєвим показником важливих змін, що відбулись під впливом євроінтеграційних процесів.

Водночас у результаті російського вторгнення в Україну від 24 лютого 2022 року пріоритетними напрямками розвитку сімейного законодавства стали положення, що забезпечують перш за все захист прав дітей.

В таких умовах неодноразово поставало питання щодо правової регламентації правовідносин, що виникають під час тимчасового влаштування дітей, оскільки тисячі неповнолітніх опинились без нагляду батьків та родичів.

За даними ЮНІСЕФ, за період одного місяця війни в Україні було переміщено 4,3 млн дітей, включно з понад 1,8 млн дітей, які були вимушені

переїхати до інших країни як біженці, та практично 2,5 млн дітей, які залишаються в Україні, але є внутрішньо переміщеними особами [2].

Питання влаштування дітей досліджували такі науковці крізь призму норм цивільного та сімейного права, як К.І. Березовська, В.Я. Брич, Л.В. Лешанич, С.М. Миколок, М.В. Менджул, С.В. Падун, У.В. Романюк, О.О. Свіжа.

Незважаючи на запропоновані наукові висновки, питання щодо правового регулювання тимчасового влаштування дітей залишаються відкритими. Окрім того, актуальність вибраної теми обумовлюється сучасною практикою, оскільки в умовах російсько-української війни кількість дітей без нагляду, дітей-сиріт значно збільшилась. Врегулювання цих питань є вкрай важливим завданням у сфері приватно-правових відносин для глибокого вивчення та наукового розроблення.

Таким чином, **поставленою метою** є визначення поняття «тимчасове влаштування дітей», формування правової природи правовідносин, що виникають під час тимчасового влаштування дітей, підготовка наукових висновків та внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного сімейного законодавства.

Виклад основного матеріалу. В результаті укладення Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україною було взято курс на адаптацію національного законодавства до європейського. Задля гармонізації сімейного законодавства Комісією з європейського сімейного права розроблено Принципи європейського сімейного права щодо батьківських обов'язків, Принципи європейського сімейного права у сфері майнових відносин подружжя та Принципи європейського сімейного права щодо права власності, утримання та правонаступництва пар у фактичних союзах. Отже, в результаті розроблення зазначених принципів задля приведення положень Сімейного кодексу України до європейських стандартів суттєва увага

приділялась фактичним шлюбом, виникненню в них прав та обов'язків [3, с. 176].

Суттєвої уваги науковцями за останній час приділено питанням усиновлення. Так, К.І. Березовська досліджувала поняття «інтереси дитини» та «найвищі інтереси дитини» в контексті вживання зазначених термінів в інституті усиновлення. Вчена дійшла доречного висновку, що дотримання найвищих інтересів дитини для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя має бути основною метою використання уніфікації і гармонізації права для інтеграції України у ЄС у сфері регулювання відносин усиновлення [4, с. 13].

У 2019 році в родинах громадян України було передано під опіку та піклування 6 929 дітей, до дитячого будинку сімейного типу передано 1 870 дітей, усиновлено 1 810. На кінець 2020 року загальна кількість дітей, влаштованих до дитячих будинків сімейного типу, сягнула 1 906, усиновлено 1 239, під опіку й піклування передано 6 878 дітей. У 2021 році кількість усиновлених дітей становила 1 239, у першому півріччі 950 дітей передано під патронатне виховання. Отже, у першому півріччі 2021 року на 42% зросла кількість усиновлених дітей порівняно з першим півріччям 2020 року (рис. 1) [5].

Л.В. Лешанич виокремлює «квасісімйну форму виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Вчена визначає її як форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сімейне середовище, в якому діти мають можливість повноцінного фізичного, духовного, морально-етичного розвитку зі збереженням державної підтримки. Такі форми, як фактичне виховання, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, вчена розглядає як поєднання сімейного виховання з державним втручанням [6, с. 44].

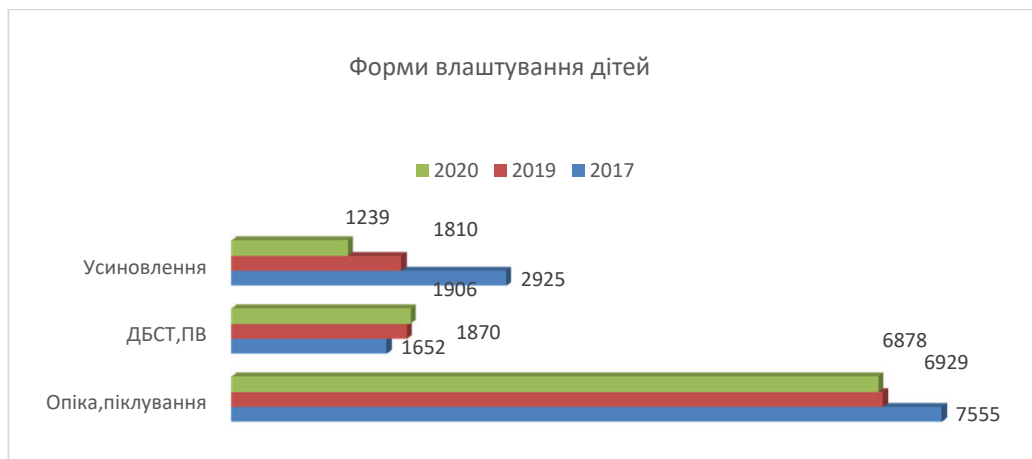

Рис. 1. Розподіл дітей за формами влаштування

Увагу також привертає визначення поняття «назване батьківство», запропоноване О.О. Свіжою. На думку вченої, назване батьківство варто розглядати як з юридичного боку заміщення батьків, за якого відносини між батьками та дітьми прирівнюються до кровноспоріднених, підвидами є усиновлення та фактичне виховання. Іншою формою О.О. Свіжа називає професійне (фостерне) виховання. Сутність зазначеної форми полягає в тому, що вона також є видом юридичного заміщення батьківства, під час якого на виховання дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, передається за плату у сім'ю до досягнення повноліття [7, с. 257].

Однак сумнівним, на нашу думку, є віднесення до зазначеного поняття таких підвидів, як прийомна сім'я та патронат. Водночас з огляду на запропоновані визначення єдиною ознакою, що відрізняє фостерне виховання від названого батьківства, є наявність оплати, що потребує додаткового обґрунтування та розмежування цих понять, особливо щодо підвидів, оскільки прийомна сім'я та патронат також містять ознаки фактичного виховання. У зв'язку із запропонованими підвидами також виникає питання про те, як вчена розуміє процес установа такого батьківства та чи не звужує воно обсяг здійснення прав та обов'язків усиновлювачів.

Авторське визначення інших термінів, не визначених положеннями сімейного права, пропонує Є.В. Падун. Він визначає поняття «приймне виховання» та «інститут прийомного виховання». Під першим розуміється вид сімейно-правових відносин, що виникають на підставі тимчасового влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом укладення між прийомними батьками та уповноваженими органами державної влади відповідного договору, до сімей прийомних батьків, батьків-вихователів та патронатних вихователів. Поняття «інститут прийомного виховання» вчений тлумачить як «сукупність правових норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з передачею дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, на виховання у сім'ї прийомних вихователів» [8, с. 6].

Поняття «тимчасове влаштування» не передбачається положеннями Сімейного кодексу України. Натомість така форма визначається нормами Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини № 866 [9], однак у ньому також достатньо не регламентуються права та обов'язки, що виникають між учасниками правовідносин.

У сімейному праві наближеним поняттям, що має характерні ознаки тимчасового влаштування, є патронат над дитиною. Цей інститут передба-

чає тимчасовий догляд за дитиною, у тому числі її виховання, на певний період часу, доки не зміняться життєві обставини для повернення дитини її батькам.

У.В. Романюк визначає критерії, завдяки яким варто відмежовувати патронат від інших форм влаштування зазначеної категорії дітей. Так, до них вчена відносить термін, на який здійснюється влаштування, основні нормативні вимоги до особи вихователя, яка вживає заходів з особистого влаштування дитини, значення кількості та критерії щодо дітей, необхідність згоди батьків або законних представників дитини, повноваження особи, яка вживає заходів з особистого влаштування дитини, підстави припинення застосування такої форми влаштування [9, с. 5].

Аналізуючи викладене, вважаємо за необхідне використовувати поняття «діти без батьківського догляду» до категорії дітей, які залишилися без нагляду батьків та родичів у зв'язку з евакуацією та тимчасовим проживанням окремо від сім'ї, батьки яких перебувають на території, де ведуться воєнні дії та здійснюється відсіч збройній агресії Російської Федерації.

На нашу думку, до такої категорії дітей можна застосовувати тимчасове влаштування до моменту повернення дитини батькам або родичам.

Щодо строків встановлення тимчасового влаштування, то конкретно їх визначити неможливо, оскільки дитина потребує нагляду доти, поки не зміняться відповідні обставини, що стали підставою для такого влаштування.

З'являється питання стосовно виду правовідносин, що виникають між дитиною та особою, під чийм наглядом вона перебуває. З огляду на те, що статтею 2 Сімейного кодексу України передбачено перелік учасників правовідносин, які регулює сімейне законодавство, такі поняття, як «наглядач», «тимчасово влаштована дитина», відсутні, що, на нашу думку, також потребує чіткої регламентації у національному законодавстві.

Варто зауважити, що сьогодні співпраця України з урядами іноземних держав спрямована на сприяння створенню безпечних умов для евакуації дітей та жінок з українських міст у безпечні місця.

Вагомий внесок у розширення можливостей цього питання вносять міжнародні організації. Так, ЮНІСЕФ та Агенція ООН у справах біженців у співпраці з урядами європейських держав та організаціями громадянського суспільства створили безпечні місця уздовж прикордонних переходів для дітей та сімей – так звані блакитні точки [10].

На рівні міжнародного законодавства, окрім передбачених міжнародними нормативно-правовими актами прав дітей, особливо для дітей-

мігрантів без супроводу, визначено право на возз'єднання із сім'єю. Таке право регламентується положеннями Директиви Ради 2003/86/ЄС від 22 вересня 2003 року, де визначено умови реалізації права на возз'єднання сім'ї громадянами третіх країн, які на законних підставах проживають на територіях держав-членів. Директива визначає возз'єднання дитини з членами сім'ї, які перебувають на їхній території, одним із запобіжних заходів до повернення [11, с. 144].

Задля вирішення проблем влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, В.Я. Брич, С.М. Миколук пропонують поширити створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на рівні сільських територій регіону. Така практика дала б змогу збільшити трудову зайнятість населення та забезпечити дітей сімейними умовами. Варто також погодитись із висновками вчених, що у сфері влаштування дітей суттєво діє економічний важіль [12, с. 161].

Висновки. Успішна інтеграція України до Європейського Союзу залежить від дотримання важливих стандартів та цілей, визначених національним законодавством. На нашу думку, забезпечення захисту прав та інтересів дітей є головним завданням для держави загалом. Важливо комп-

лексно підійти до питання створення захисного механізму у цій сфері шляхом законодавчих змін та практичної діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Україні варто приєднатись до Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення задля здійснення контролю за усиновленнями, що вчиняються іноземцями, та нагляду за дотриманням прав дітей. Крім того, наявність чіткої процедури усиновлення буде не лише спрощувати міждержавне усиновлення, але й сприяти створенню найкращих умов для забезпечення інтересів дітей.

З огляду на викладене задля удосконалення сімейного законодавства варто внести зміни до положень Сімейного кодексу України шляхом додавання до Розділу IV положення щодо тимчасового влаштування дітей, які перебувають без супроводу. Слід зазначити, що під тимчасовим влаштуванням варто розуміти тимчасовий захист дітей, які опинились без батьківського нагляду та потребують догляду до вирішення складних життєвих обставин. Варто зауважити, що цей напрям потребує детального вивчення юристів та науковців, оскільки важливими є процедура влаштування, учасники виникаючих правовідносин та забезпечення непорушності прав дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаазька Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_365
2. More than half of Ukraine's children displaced after one month of war. UNICEF. 2022. URL: <https://www.unicef.org.uk/press-releases/more-than-half-of-ukraines-children-displaced-after-one-month-of-war-unicef/?fbclid=IwAR3SNfTYaD50g8k9eHmqw8uKpLjFt8m1oNcDy0y2-ryRF-Pnj4WqB1aDarDw>
3. Менджул М.В. Реформування Сімейного кодексу України в контексті євроінтеграційних процесів (окремі аспекти). *Рекодифікація цивільного законодавства і система права України у контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Одеса : Фенікс, 2019. 311 с.
4. Березовська К.І. Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2019. 22 с.
5. Захист прав дітей є одним із пріоритетів Мінсоцполітики / Міністерство соціальної політики України. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/zahist-prav-ditej-ye-odnim-iz-prioritetiv-minsopolitiki-20052021>
6. Лешанич Л.В. Правове регулювання квазісімейної форми виховання дітей : дис. ... канд. юрид. наук ; Національна академія прокуратури України. Київ, 2015. 201 с.
7. Свіжа О.О. Система видів улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Сімейний кодекс України в системі Європейського сімейного законодавства* : тези Міжнародної науково-практичної конференції. *Вісник Академії адвокатури України*. Київ, 2012. С. 257–258.
8. Падун Є.В. Інститут прийомного виховання у сімейному праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 ; НАВС. Київ, 2017. 215 с.
9. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
10. Романюк У.В. Патронат як форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук ; Хмельницький університет управління та права. Хмельницький, 2018. 18 с.

11. One month of war leaves more than half of Ukraine's children displaced. UNICEF. 2022. URL:<https://news.un.org/en/story/2022/03/1114592>
12. Білоусов М.І. Захист дітей-мігрантів з України під час збройного конфлікту у праві Європейського Союзу. *Деокупація. Юридичний фронт* : матеріали Міжнародного експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 року) / Державний торговельно-економічний університет, Українська асоціація порівняльного правознавства, Українська асоціація міжнародного права, Асоціація реінтеграції Криму ; упоряд. і наук. ред. О.В. Кресін. Київ : Державний торговельно-економічний університет, 2022. 224 с.
13. Брич В.Я., Миколок С.М. Соціальний захист сиріт в Україні : монографія. Тернопіль : THEU, 2019. 200 с.

REFERENCES

1. Convention on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption (1993). United Nations Organization. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_365
2. More than half of Ukraine's children displaced after one month of war. UNICEF. 2022. Retrieved from <https://www.unicef.org.uk/press-releases/more-than-half-of-ukraines-children-displaced-after-one-month-of-war-unicef/?fbclid=IwAR3SNfTYaD50g8k9eHmqw8uKpLjFt8m1oNcDy0y2-ryRFpNj4WqB1aDarDw>
3. Mendzhul M.V. (2019) Reformuvannya Simeinoho kodeksu Ukrainy v konteksti Yevrointehratsiinykh protsesiv (okremi aspekty). Rekodyfikatsiia tsyvilnoho zakonodavstva i systema prava Ukrainy u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: mater. vseukr. naukovopraktychn. konfer. [Reforming the Family Code of Ukraine in the context of European integration processes (some aspects). Recodification of civil legislation and the system of law of Ukraine in the context of European integration processes: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference]. Odesa : Feniks, 2019. 311 s.
4. Berezovska K.I. (2019) Pravove rehuliuвання vidnosyn usynovlennia z inozemnym elementom ((avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk). Mizhnar. humanitar. un-t. [Legal regulation of adoption relations with a foreign element (Candidate's thesis). International Humanitarian University]. Odesa, 2019. 22 s. [in Ukrainian]
5. Zakhyst prav ditei ye odnym iz prioritytiv Minsotspolityky (2021). Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Protection of children's rights is one of the priorities of the Ministry of Social Policy. Ministry of Social Policy of Ukraine]. 2021. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/zahist-prav-ditej-ye-odnim-iz-prioritytiv-minsocpolitiki-20052021> [in Ukrainian]
6. Leshanych L.V. (2015) Pravove rehuliuвання kvazisimeinoi formy vykhovannia ditei [Legal regulation of quasi-family form of upbringing of children]. (Candidate's thesis). Hen. prokuratura Ukrainy, Nats. akad. prokuratury Ukrainy. Kyiv, 2015. 201 s. [in Ukrainian]
7. Svizha O.O. (2012) Systema vydiv ulashtuvannia ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: tezy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii "Simeinyi kodeks Ukrainy v systemi Yevropeiskoho simeinoho zakonodavstva" [The system of types of placement of orphans and children deprived of parental care: theses of the International Scientific and Practical Conference "Family Code of Ukraine in the system of European family law"]. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. Kyiv. 2012. S. 257–258 [in Ukrainian]
8. Padun Ye.V. (2017) Instytut pryiomnoho vykhovannia u simeinomu pravi: dys. ... kand. yuryd. nauk [Institute of foster care in family law] (Candidate's thesis). NAVS. Kyiv. 2017. 215 s. [in Ukrainian]
9. Issues of activities of guardianship and custody bodies related to the protection of children's rights: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 866 of 24.09.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
10. Romaniuk U.V. (2018) Patronat yak forma vlashtuvannia ditei -syrit i ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [Patronage as a form of placement of orphans and children deprived of parental care] (Candidate's thesis). Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava. Khmelnytskyi, 2018. S. 18. [in Ukrainian]
11. One month of war leaves more than half of Ukraine's children displaced. UNICEF. 2022. Retrieved from <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114592>
12. Bilousov M.I. (2022) Zakhyst ditey-migrantiv z Ukrainy pid chas zbroynoho konfliktu u pravi Yevropeiskoho Soiuzu. Deokupatsiia. Yurydychnyy front [Elektronne vydannia]: materialy Mizhnarodnoho ekspertnoho kruhloho stolu (Kyiv, 18 bereznia 2022 roku) [Protection of migrant children from Ukraine during armed conflict in the law of the European Union. Legal Front [Electronic edition]. Derzhavnyy torhovelno-ekonomichnyy universytet, Ukraïnska asotsiatsiia porivnialnoho pravoznavstva, Ukraïnska asotsiatsiia mizhnarodnoho prava, Asotsiatsiia reintehratsiï Krymu; uporiad. i nauk. red. O.V. Kresin. Kyiv : Derzh. torh.-ekon. un-t, 2022. 224 s. [in Ukrainian].
13. Brych V.Ya., Mykoliuk S.M. (2019) Sotsialnyi zakhyst syrit v Ukraini: monohrafiia [Social protection of orphans in Ukraine: monograph]. Ternopil: TNEU, 2019. 200 s.